

Τὰ Ἰουδαϊκὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου: Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ

Χαράλαμπος Μηνάογλου*

Τὰ Ἰουδαϊκὰ ἀποτελοῦν τὸ μοναδικὸ ἐκδεδομένο ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου καί, ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, τὸ περισσότερο γνωστὸ στὴν ἔρευνα¹. Ἐν τούτοις, πέρα ἀπὸ μία καλὴ ἀνάλυση τοῦ προοιμίου του, τὸ περιεχόμενό του δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἀκόμη συστηματικά. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ μία ἱστορία τῶν Ἑβραίων ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τὶς μέρες τοῦ συγγραφέα, δηλαδὴ τὸν ὕστερο 17ο αἰῶνα. Παρ' ὅτι τὰ Ἰουδαϊκὰ ἐδράζονται γερὰ στὴν παράδοση τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς χρονογραφίας, ἐπικοινωνοῦν συνάμα καὶ μὲ τὴν κοσμικὴ ἱστοριογραφία, ὅπως τοῦλάχιστον αὐτὴ ἐννοεῖτο καὶ ἐγράφετο καὶ στὴν Εὐρώπῃ τῆς ἐποχῆς. Ὁ συγγραφέας στὴν ἱστορικὴ ἀφήγησή του προσεγγίζει τοὺς Ἑβραίους ὑπὸ διάφορα πρίσματα: ἀρχικὰ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, στὴ συνέχεια οἱ ἀποστάτες ἀπὸ τὸν θεῖο λόγο, ἔπειτα οἱ σταυρωτὲς τοῦ Χριστοῦ καὶ τέλος στὶς μέρες του προβάλλει τὴν ἰουδαϊκὴν καμπαλιστικὴν αἴρεση τοῦ Σαμπαταί Σεβί. Ὅλες αὐτὲς οἱ προσεγγίσεις γίνονται μὲ πολὺ προσεγμένο τρόπο καὶ τὸ κείμενο δὲν διακρίνεται ἀπὸ ἀντι-εβραϊκὲς τάσεις. Ἐκεῖνο ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει ὁ Μαυροκορδάτος μὲ αὐτὴν τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι ἡ θεώρηση τῶν Ρωμηῶν τῆς ἐποχῆς του ὡς τοῦ νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνου ποὺ πραγματικὰ συνεχίζει τὴν πίστη καὶ ἀποδίδει τὴ λατρεία στὸν ἀληθινὸ Θεό.

* Ὁ Χαράλαμπος Μηνάογλου εἶναι διδάκτωρ Νεώτερης Ἱστορίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Τὸ ἔργο ἐξεδόθη μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου, στὰ 1716, ἀπὸ τὸν υἱὸ του Νικόλαο. Ἀποτελοῦσε τὸν πρῶτο τόμο μίας παγκόσμιας ἱστορίας ποὺ ἐτοίμαζε ὁ συγγραφέας μὲ τὸν τίτλο: *Ἐπιτομὴ Παντοδαπῆς Ἱστορίας*.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη

Ὅπως σὲ κάθε ιστοριογραφικὴ προσπάθεια τῆς ἐποχῆς, ἔτσι καὶ στὴν *Ἐπιτομὴ Παντοδαπῆς Ἱστορίας* καταλαμβάνει κάποια θέση καὶ ὁ μῦθος. Ἡ ἐμφανῶς ἀσύμβατη μὲ τὴν πραγματικότητα ἐρμηνεία ἢ περιγραφὴ τῶν γεγονότων παρουσιάζεται στὸ ἔργο τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τρόπο κριτικό. Σὲ ὅποιαδήποτε πηγὴ ἀντιληφθεῖ μυθεύματα, ἀσκεῖ δριμεία κριτική². Ἰδίως στὰ *Ἰουδαϊκά* τὸ ζήτημα εἶναι ἰδιαιτέρως λεπτό, καθὼς ἀπτεται ἄμεσα καὶ ζητημάτων πίστεως. Ἔτσι, κάθε ἀντίθετη μὲ τὴ βιβλικὴ ἀναφορὰ καυτηριάζεται ὡς μῦθος ἢ τερατολογία.

Ὅπως ἀναφέραμε, δὲν χρησιμοποιεῖ τὰ μυθεύματα γιὰ νὰ ἐμπλουτίσει τὴν ἀφήγησή του, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ ἀναιρέσει. Ἰδιαίτερη σημασία ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ἔχει ἡ παραπομπὴ ποὺ κάνει στὸν Ἰώσηπο σχετικὰ μὲ τὸν Σολομῶντα. Παρ' ὅτι σὲ ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις ἀντικείμενων στὴν Γραφὴ χωρίων εἶναι κατηγορηματικὴ ἢ ἀπόρριψή του, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἐκφράζει ἀπλῶς τὴν ἀπορία του γιὰ τὸ ἄν τὰ ὅσα γράφει ὁ Ἰώσηπος εἶναι ὄντως ἀληθινὰ. Βέβαια, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μία ἀντίθεση μὲ τὸ γράμμα τῆς Γραφῆς, καθὼς ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος ἀποτελοῦν προσθήκες καὶ συμπληρώματα στὴ γραφικὴ ἀφήγησι γιὰ τὸν Σολομῶντα, ἀλλὰ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς, ποὺ παρουσιάζει τὴν ἀγιότητα τοῦ βασιλέως, τὴν ὁποία ἀκριβῶς ἀμφισβητοῦν οἱ προσθήκες τοῦ Ἰωσήπου. Συγκεκριμένα, ἀποδίδονται στὸν Σολομῶντα ἔργα ἰατρικὰ καὶ μαγικά³, ἐνῶ ἀλλοῦ ἀμφισβητεῖται ἡ μετάνοια τοῦ Σολομῶντα καὶ παρατίθεται μία διήγησι γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ φιλοχρηματία του, ἀκόμη καὶ στὸ τέλος τῆς ζωῆς του. «Φασὶ δὲ τὸν ἀρχιερέα Ὑρκανὸν πολλοῖς ὕστερον χρόνοις, ὀπηνίκα ἢ πόλις τὰ Ἱεροσόλυμα ὑπὸ τῶν Παρθιαίων ἐπολιορκεῖτο, τὸν συνταφέντα τῷ Σολομῶντι πλοῦτον ἐξορωρυχότα, ἐκφορῆσαι ὡς τρισχίλια τάλαντα, καὶ τούτοις τῆς ἀλώσεως τὴν ἀπαλλαγὴν πρίασθαι. Τοῦτο δέ, εἰ οὕτως ἔχει, οὐκ ἔχω ἀκριβῶς ἰσχυρίσασθαι»⁴, προσθέτει ὁ Μαυροκορδάτος. Ἡ συγκεκριμένη ἀντιμετώπισι τῶν ἐξωγραφικῶν

2. Βλ. γιὰ παράδειγμα Ἀλ. Μαυροκορδάτος, *Ἱερὰ Ἱστορία, ἤτοι τὰ Ἰουδαϊκά*, Βουκουρέστι 1716, ξβ'.

3. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, ροδ'.

4. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, ρπα'.

ἀφηγήσεων για τὸν Σολομῶντα μόνο σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα καὶ τὴ ζωὴ του μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ.

Ἡ ἐξαίρεση αὐτὴ ἴσως μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς μία προσπάθεια τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ δικαιολογηθεῖ πρὸς τοὺς ἀναγνώστες του. Ἡ περίπτωση τοῦ Σολομῶντα ἐμφανίζει καταπληκτικὴ συμβατότητα μὲ αὐτὰ ποὺ θέλει νὰ δικαιολογήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Πραγματικά, ἡ ἀπόκρυφη διήγηση ὁμιλεῖ γιὰ ἱατρικὰ καὶ μαγικὰ συγγράμματα, ποὺ ὁμοιά τους ἔχει συντάξει καὶ ὁ ἴδιος. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε βέβαια πὼς καὶ γιὰ τοὺς μετρίως πεπαιδευμένους ἀκόμη τοῦ 17ου αἰ. ἡ ἱατρικὴ καὶ ἡ μαγεία δὲν ἀπεῖχαν πολὺ καὶ σὲ πολλὰς κοινότητες γιατροὶ ἦταν οἱ μάγοι καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ἡ Ἱατρικὴ προκαλοῦσε πάντοτε καχυποψία πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ποὺ τὴν ἀσχοῦσε. Ἔτσι, ἀφοῦ καὶ ὁ ἅγιος βασιλεὺς μπορεῖ νὰ ἔγραφε τέτοια, γιατί ὄχι καὶ ὁ ἄρχοντας Μαυροκορδάτος⁵; Καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο δικαιολογεῖται καὶ ἡ συγκέντρωση πλοῦτου ἀπὸ τὸν Μέγα Λογοθέτη τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς πὼς καὶ ὁ ἅγιος βασιλεὺς μπορεῖ νὰ ἔπραττε ὁμοίως.

Σὲ γενικὲς ὅμως γραμμὲς δὲν χρησιμοποιεῖ μύθους κατὰ τῆς Γραφῆς. Σὲ μία περίπτωση μάλιστα φαίνεται νὰ ἀποδέχεται κάποια –ἀβέβαιη τὸ λιγώτερο– πληροφορία, ἐπειδὴ ἐνισχύει τὸ κύρος τῆς γραφικῆς ἀφήγησης. Γράφει πὼς καὶ στὴν εἰδωλολατρικὴ Ρώμη ἀναφέρονταν στὸ πάθημα τῆς Εὐας, ὅπως παραδίδει ὁ Βαλέριος Μάξιμος⁶. Σὲ μία ἄλλη περίπτωση φαίνεται νὰ «συζητεῖ» ἓνα μυθολογούμενο, τὸ ὁποῖο ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀκίνδυνο καὶ οὐδέτερο, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς Γραφῆς. Παραδίδει μία παρετυμολογία τοῦ ὀνόματος τῆς πόλης Σαμάρεια, ἀπὸ τὸ σῆμα τοῦ Ἄρη, καθὼς παραθέτει ἀπὸ τὸν Σχολιαστὴ Ἰλιάδας μία παράδοση πὼς ἐκεῖ θάφτηκε ὁ γιὸς τοῦ Ἄρη Ἀσκάλαφος⁷.

Ἐπίσης, ἰδιαίτερη ἀντιμετώπιση ἐπιφυλάσσει καὶ γιὰ τὶς μυθικὲς ἀφηγήσεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ Χημεία καὶ εὐρύτερα τὴ γνώση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ζήτημα βέβαια ἄμεσα συνυφασμένο μὲ τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴ μαγεία. Ἀναφέρεται σὲ ἓναν ἐβραϊκὸ μῦθο ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν

5. Βλ. Δ. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλληνικὴ κοινωνία*, τ. 1, Ἀθήνα 1980, 67-87.

6. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, β'.

7. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, ρζ'.

Ἀποκρύφων, ὅτι κάποιοι ἄγγελοι καὶ γίγαντες ἐρωτεύθηκαν τὶς κόρες τοῦ Κάιν, τὶς γυναῖκες, καὶ συνεμίχθηκαν μαζί τους μαθαίνοντάς τους κάθε τεχνική-ἐπιστημονική καὶ μαγική-ἀποκρυφιστική γνώση. Αὐτὸς πρωτοαπαντᾷ στὸ ἀπόκρυφο τοῦ Ἐνώχ⁸ καὶ τὸ ἀντιγράφει ὁ Ζώσιμος ὁ Πανοπολίτης. Τὶς παραδοξολογίες αὐτοῦ τοῦ Ζωσίμου τονίζει καὶ ὁ Φώτιος στὴν ἀναφορά του σὲ αὐτόν⁹, ἀπὸ τὴν ὁποία προφανῶς ἀντλεῖ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Ἡ κριτική διάθεση τοῦ τελευταίου εἶναι ἐκδηλη, καθὼς σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν ἔχουμε νὰ κάνουμε ὄχι μόνο μὲ τὴ μαγεία, ἀλλὰ καὶ μὲ ἓνα ἀπόκρυφο κείμενο.

Σὲ ἄλλο ὅμως σημεῖο ἡ ἀναφορά στὴ μαγεία καὶ τὸν συνδυασμὸ της μὲ τὴ Χημεία καθίσταται ἰδιαίτερα ἐκτενής:

«Καὶ περὶ μὲν Χάμ, καὶ Ἄμμωνος ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ γένους αὐτῶν πολλ' ἄττα Αἰγύπτιοι τερατεύονται. καὶ μὴν καὶ τάδε, ὡς μάγος ὢν, καὶ ἐπαιιδός, καὶ λυτήρια τούτων ἐδίδαξε, καὶ ὅπως παρ' αὐτοῦ ἡ ἐπώνυμος ἐκείνου Χημική τέχνη τοῖς Αἰγυπτίοις ἐκδέδοται. ταύτης γοῦν τῆς ματαιοτεχνίας, ὅση περὶ Χρυσοῦ καὶ Ἀργύρου κατασκευὴν ἀσχολεῖται, τὸ διεψευσμένον, καὶ κίβδηλον ἀποκρύπτοντες ἔνιοι, ἀρχαιοτάτην εἶναι δισχυρίζονται, ὧν καὶ Ζώσιμος ὁ Πανοπολίτης τυγχάνει, Χημειτικῶν Βιβλίῳ θ'. ταῦτα γράψας. “Τοῦτο οὖν ἔφασαν οἱ ἀρχαῖοι, φησί, καὶ θεῖαι γραφαί ὅτι ἄγγελοι ἐπεθύμησαν τῶν γυναικῶν, καὶ κατελθόντες, ἐδίδαξαν αὐτάς πάντα τὰ τῆς φύσεως ἔργα. Καὶ κατωτέρω. Ἔστιν οὖν αὐτῶν παράδοσις Χημᾶ περὶ τούτων τῶν τεχνῶν, ἐκάλεσαν δὲ ταύτην τὴν βίβλον Χημᾶ, ἔνθεν καὶ ἡ τέχνη Χημῖα καλεῖται”. Τινὲς δὲ καὶ ἀναιδέστερον τὸν τε θεῖον Μωϋσῆν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ταυτηνὴν τὴν τέχνην καταμεμαθηκένας, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Μαρίαν διδάσκαλον γενέσθαι τῶν τοιούτων μαθημάτων ἀναπλάττουσι, συνήγορον καλοῦντες τὸν Εὐσέβιον, ἐν οἷς φησι, Δημόκριτος Αὐδηρίτης φυσικὸς φιλόσοφος ἤκμασεν ἐν Αἰγύπτῳ, μνηθεὶς ὑπὸ Ὀστάνου τοῦ Μήδου σταλέντος ἐν Αἰγύπτῳ παρὰ τῶν τμηκαῦτα Περσῶν βασιλέων, ἀρχεῖν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Μέμφεως σὺν ἄλλοις ἱερεῦσι, καὶ φιλοσόφοις, ἐν οἷς ἦν καὶ Μαρία τις Ἑβραία σοφὴ. Καὶ

8. Βλ. Σ. Ἀγουρίδης, *Τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, τ. Α', Ἀθήνα 1974, 261-382. Μ. Α. Knibb, *Essays on the Book of Enoch and other early Jewish texts and traditions*, Leiden-Boston 2009.

9. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, ε'.

Παμένης συνέγραψε περί Χρυσού, και Ἀργύρου, και Λίθων, και Πορφύρας λοξῶς, ὁμοίως δὲ και Μαρία ἐπηνέθην παρ' Ὀστάνου ὡς πολλοῖς, και σοφοῖς αἰνίγμασι κρύφσαντες τὴν τέχνην. Ἀλλὰ τοῖς τοιοῦτοις λήροις χαίρειν αὐτοὺς ἐάσαντες...»¹⁰.

Πρόκειται γιὰ μία ιδιαίτερη ἀντιμετώπιση μυθικῆς ἀφήγησης, καθὼς εἶναι ἡ ἐκτενέστερη ποὺ ὑφίσταται στὸ ἔργο και ἡ μοναδική ποὺ διανθίζεται μὲ βιβλιογραφικὲς παραπομπές. Προφανῶς, ὁ Μαυροκορδάτος τὰ γράφει αὐτά, ὥστε νὰ προβάλει μὲ ἔμμεσο τρόπο τὴν ἀλχημεία¹¹, χωρὶς νὰ μειώσει τὸ κῦρος του ἢ τὴν ἀξιοπιστία του ἢ νὰ προκαλέσει ὑπόνοιες γιὰ τὰ ὀρθόδοξα φρονήματά του και, ἄρα, χωρὶς κόστος γιὰ τὸν ἴδιο.

Ὁ παλαιὸς και ὁ νέος λαὸς τοῦ Θεοῦ

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ Γένος του γίνεται μέσα στὰ Ἰουδαϊκὰ μόνον ἔμμεσα ἀλλὰ οὐσιαστικά. Ὀλόκληρο τὸ πρῶτο βιβλίον τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποτελεῖ μία παγκόσμια γενεαλογία, ὅπου οἱ Ἕλληνες γενεαλογοῦνται ἀπλῶς ὡς ἓνας λαὸς ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους. Ἀναφέρονται ὅλοι οἱ γνωστοὶ λαοὶ π.χ. Ρῶσοι, Ἰσπανοὶ κ.ἄ.¹².

Στὸ σύνολο τοῦ ἔργου εἶναι σαφῆς μία προσπάθεια νὰ τονιστοῦν ἐνέργειες και πρακτικὲς τοῦ παλαιοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἰσραήλ, οἱ ὁποῖες θεωροῦνται ἀπὸ τὸν συγγραφέα χρήσιμες και ὠφέλιμες γιὰ τὸν Νέο Ἰσραήλ, τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὴν προβολὴ ἐνὸς προτύπου, τὸ

10. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, λ'.

11. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὅτι ἡ ἀλχημεία και οἱ διάφορες ἀποκρυφιστικὲς πρακτικὲς ἀπασχολοῦσαν τὴν ἴδια ἐποχὴ πολλὰ «μεγάλα πνεύματα» στὸν κόσμον. Γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνον παραδείγματα ἀπὸ τὸν πρῶτον Διαφωτισμό, θὰ ἀρκεσθοῦμε στοὺς Νεύτωνα και Λάιμπνιτς. Βλ. Χ. Μηνάογλου, «Ἀποκρυφισμός: τὸ κυρίαρχο πνευματικὸ ρεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Ἑλληνικὸς και Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός»* (Ἀθήνα, 23-24 Οκτωβρίου 2015), Ἀθήνα 2016, 179-183.

12. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, α'-λδ'. Πρβλ. Κ. Vlassopoulos, "Acquiring (a) historicity: Greek history, temporalities and Eurocentrism in the Sattelzeit (1750-1850)". in: Al. Lianeri (ἐπιμ.), *The Western Time of Ancient History: Historiographical Encounters with the Greek and Roman Pasts*, Cambridge 2011, 161.

όποιο ο Μαυροκορδάτος επιθυμεί να φθάσει ο νέος Έλληνισμός. Το κῶρος τοῦ προτύπου εἶναι τέτοιο, πού στήν προκειμένη περίπτωση δέν ἀφήνει περιθώριο ἀμφισβήτησης. Χρησιμοποιεῖται συχνότατα πότε με ξεκάθαρο καί πότε με λανθάνοντα τρόπο.

Μέσα στό κείμενό του ὑφέρει μία τάση ἀντιειδωλολατρική, τήν ὁποία θά πρέπει νά συνδυάσουμε με τή διάδοση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἀπό τὸ δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰ.¹³. Ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει δύο λόγους γιὰ νά ἀντιτίθεται σέ αὐτή τήν ἐξέλιξη. Πρῶτον εἶναι ἡ ὀρθόδοξη πίστη του καί ἀκολούθως τὸ γεγονός πὼς ὁ ἴδιος ἔχει σπουδάσει σέ ἓνα νεοαριστοτελικὸ περιβάλλον¹⁴. Αὐτὴ του ἡ ἀντιειδωλολατρική τάση εἶναι διαπιστώσιμη καί στίς ἀναφορὲς πού πραγματοποιεῖ σέ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀγαπητά του σύμβολα τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο. Ἀναφέρεται μεῖς ἰδιαίτερα κολακευτικὰ λόγια σέ αὐτόν, ἂν καί προσθέτει ὅτι «βίου φαιλότητι» πέθανε νέος. Παρ' ὅτι πολιτικὰ τὸν θαυμάζει, θρησκευτικὰ τὸν μέμφεται συνεχῶς. Πέρα ἀπὸ τὶς ἡγετικές του ἰκανότητες καί τὴν πολεμική του ιδιοφυΐα, τονίζει μεῖς ἰδιαίτερα ἐπαινετικὰ λόγια τὴν ἐνοποίηση τῶν Ἑλλήνων πού ἐπέφερε. Μάλιστα ἰσχυρίζεται πὼς αὐτὴ ἐπετεύχθη «κοινῇ ψήφω» ὄλων τῶν Ἑλλήνων¹⁵ καί ἀπέφερε τὴν νίκη ἐπὶ τῶν Περσῶν. Ὅμως εἶναι ἰδιαίτερα ἐπικριτικὸς γιὰ τὴ θρησκευτική του πολιτική ἀπέναντι στοὺς Ἑβραίους. Τὸν κατηγορεῖ ὡς ὑπεύθυνο γιὰ τὴ δημιουργία τῆς σαμαριτικῆς αἵρεσης¹⁶. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ἀποδίδει τὴ μετριοπαθῆ του πολιτικὴ ἀπέναντι στοὺς Ἑβραίους στὴ θεία παρέμβαση, καθὼς περιγράφει ὄνειρο¹⁷ ἀπὸ τὸ ὁποῖο παρακινήθηκε νὰ τοὺς

13. Βλ. Ἄ. Ἀγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι: ἡ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία*, Ἀθήνα 1985². Πρβλ. H. Schreckenberg and K. Schubert, *Jewish Historiography and Iconography in Early and Medieval Christianity*, Assen 1992, 56-57.

14. Βλ. Ζ. Τσιριπανλῆς, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (Νέα στοιχεῖα καί νέες ἀπόψεις)», *Δωδώνη*, 4 (1975), σσ. 273-292. Δ. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ ἐμφάνιστη τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλληνική κοινωνία*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1980-1983.

15. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, σπα'.

16. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τή'.

17. Ὁ Ἀλέξανδρος παραχώρησε προνόμια στοὺς Ἑβραίους, ἐπειδὴ εἶχε δεῖ στὸν ὕπνο τὸν Ἑβραῖο ἀρχιερέα πού γνώρισε μετὰ ἀπὸ τὴν κατάκτηση καί ὁ ὁποῖος, σταλμένος ἀπὸ τὸν Θεό, τὸν πληροφοροῦσε, ὅταν ἀκόμη σκεφτόταν νὰ ξεκινήσει τὴν ἐκστρατεία, πὼς θὰ ἐπετεύχανε τὴ διάλυση τοῦ περσικοῦ κράτους. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τθ'. Βλ. καί X. Μηνάογλου, *Ὁ Μεγαλέξανδρος στὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 2012.

περιφρουρήσει¹⁸. Ὁ Ἀλέξανδρος βέβαια προκρίνεται ὡς κατὰ μίαν ἔννοια φιλόχριστος βασιλεὺς συγκρινόμενος μὲ τοὺς διαδόχους του, οἱ ὁποῖοι καταδυνάστευσαν τοὺς Ἑβραίους κυρίως λόγω τῆς θρησκευτικῆς διαφορᾶς. Σὲ αὐτὴ τῇ συνάφεια μάλιστα ἐπιχειρεῖ μία πρωτότυπη προσπάθεια σύνδεσης τοῦ Ἑλληνικοῦ μὲ τὸ Ἰουδαϊκὸ παρελθόν, καθὼς ἀναφέρει πὼς στὰ χρόνια τῶν ἐπιγόνων οἱ Σπαρτιάτες ἔστειλαν ἀντιπροσωπεῖα στὴν Ἱερουσαλὴμ γιὰ νὰ πληροφορηθοῦν τὰ σχετικὰ περὶ κοινῆς καταγωγῆς τῶν ἰδίων καὶ τῶν Ἑβραίων¹⁹. Μία τέτοια σύνδεση, συνδυαζόμενη μὲ τὴ «φιλοεβραϊκὴ» πολιτικὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, δημιουργεῖ τὸ ὑπόστρωμα γιὰ μία ἐνδοκοσμικὴ-ἱστορικὴ σύμπλευση χριστιανικοῦ καὶ ἀρχαιοελληνικοῦ στοιχείου στὸν Νέο Ἑλληνισμό. Σὲ αὐτὴν τῇ συνάφεια πρέπει νὰ μὴ λησμονοῦμε πὼς τῇ σύνδεση αὐτὴ δὲν εἶναι ὁ Μαυροκορδάτος ποὺ τὴν εἰσηγεῖται, ἀλλὰ ἐκκινεῖ ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ἡ σύνδεση τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων μὲ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραήλ καὶ ὁ ὅρος Νέος Ἰσραήλ, δὲν σχετίζονται μόνο μὲ τὴν ἀπόδειξη συνέχειας καὶ ἐμμονῆς στὸν γνήσιο Λόγο τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πρώτων χριστιανῶν ἱστορικῶν νὰ ἐμφανίσουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς παλαιότερη, ἢ ἔστω ἐξίσου παλαιά, ἀπέναντι στους εἰδωλολάτρες Ἑλληνας μὲ τοὺς ὁποίους ἀκόμη τότε ἀντιπαρετίθεντο²⁰.

Ἀναφερόμαστε βεβαίως στὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, καθὼς μόνο ὡς προτύπωση τῶν Χριστιανῶν ἀντιλαμβάνεται τοὺς Ἑβραίους ὁ Μαυροκορδάτος. Γι' αὐτὸν εἶναι μόνον ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἔτσι ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἓνα μέρος τοῦλάχιστον τῶν Ἑλλήνων, οἱ Σπαρτιάτες, ἔχουν κοινὴ καταγωγὴ, εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Ἀβραάμ. Ἄρα αἴρεται ἡ ἀντινομία στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικὴ διαφορὰ, ἀφοῦ μετὰ ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικὴ διαφορὰ δὲν ὑφίσταται.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο προχωρεῖ ἀκόμη μακρύτερα καὶ προβάλλει πολιτισμικὲς ὁμοιότητες ἢ καλύτερα δάνεια ἀνάμεσα στοὺς δύο λαούς. «Ὅθεν δὴ τυχὸν καὶ Ἑλλησιν ἀπὸ Μωϋσέως τὸ πρὸς τοὺς κίονας πρὸ

86-87.

18. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τθ'.

19. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τί'.

20. Βλ. Schreckenberg and Schubert, *Jewish Historiography*, 56-57.

τῶν ἀγαλμάτων σέβας ἐνέστακται, μαρτυροῦντος οὕτω τοι Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως»²¹. Ἀπὸ καθαρὰ θεολογικῆς πλευρᾶς προσπαθεῖ νὰ ἐφεύρει ὁμοιότητες καὶ ἀδυνατώντας καταφεύγει στὴ χρῆση ὡς ὁμοιότητος τῆς ἀποψῆς τῶν περισσοτέρων ἀρχαίων συγγραφέων πῶς ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεό. Μνημονεύει μάλιστα καὶ ὀνόματα ὅπως: Ὀρφέας, Ἀρχέλαος, Σοφοκλῆς, Πλάτων, Ἀντισθένης, Μένανδρος, Ζήνων, Κλεάνθης, Χρῦσιππος, Ἀρχίδημος καὶ Ποσειδώνιος²².

Πολὺ ἀποτελεσματικώτερα γιὰ τὸν σκοπὸ ποῦ ἐπιδιώκει λειτουργεῖ ἓνας ἐνδιαφέρων ἱστορικὸς παραλληλισμὸς στὸν ὁποῖο προβαίνει. Παραλληλίζει τὸν Σαμφῶν μὲ τὸν Ἡρακλῆ χωρὶς νὰ ἐπισημαίνει καμμία διαφορὰ²³. Ἀναφέρει στὸ ἴδιο σημεῖο τὰ κατορθώματά του μὲ τόσο ἐνθουσιασμὸ καὶ ζέση, ποῦ δὲν ταιριάζει σὲ ἓναν ἄνθρωπο τῶν γραμμῶν. Φαίνεται σὰν νὰ εὐχεται νὰ βγεῖ ἄλλος ἓνας τέτοιος Ἕλληνας νὰ ἐλευθερώσει τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, ὅπως ὁ Σαμφῶν ἀπὸ τοὺς Φιλισταίους. Αὐτὴ ἡ μνεῖα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον πρωτότυπα χαρακτηριστικὰ τῆς σκέψεως τοῦ Μαυροκορδάτου. Συνδέει μὲ αὐτὴ τὸν Ἕλληνισμὸ μὲ τὸν Χριστιανισμὸ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα, στὸν ὁποῖο λόγῳ ἄγνοιας σπουδαῖοι ἱστορικοὶ τοποθέτησαν τὴν πρώτη ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς σύνδεσης. Βεβαίως ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι παρόμοιους παραλληλισμοὺς ἔχουμε καὶ ἀπὸ βυζαντινοὺς ἀκόμη συγγραφεῖς. Ἡ πρωτοτυπία ὅμως τοῦ Μαυροκορδάτου ἔγκειται στὸ γεγονός τῆς ἀπόλυτης οἰκείωσης καὶ ἀποδοχῆς καὶ τῶν δύο παραδόσεων, πράγμα ποῦ δὲν ἀπαντᾷ στοὺς βυζαντινοὺς, στοὺς ὁποίους ἔχουμε ἀναφορὰ μὲν τοῦ ἀρχαίου, ἀποδοχῆ ὅμως ὡς οἰκείου μόνο τοῦ χριστιανικοῦ. Ἡ σύνδεση αὐτὴ τῶν δύο παραδόσεων στὰ πρόσωπα τῶν δύο σημαντικωτέρων ἡρώων τους εἶναι τέτοια, ποῦ οὔτε στὴν ἑλληνοχριστιανικὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα δὲν ἀπαντᾷ.

21. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, νη'.

22. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, β'. Ἰδιαίτερης προσοχῆς πρέπει νὰ τύχουν οἱ ἀπουσίες ἀπὸ τὸν κατάλογο μὲ πλέον χαρακτηριστικὴ αὐτὴ τοῦ Ἀριστοτέλη.

23. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, ρλη'.

Οί Έβραίοι

Μέσα στο πλαίσιο τών πολιτικῶν του ἐπιδιώξεων ποὺ συναρτῶνται μὲ τὴ συγγραφὴ τῶν *Ιουδαϊκῶν* ἐντάσσεται σαφῶς καὶ ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἀντιεβραϊκοῦ κλίματος ἀνάμεσα στοὺς Ρωμηοὺς²⁴. Γιὰ νὰ ἐπιτύχει αὐτὸν τὸν σκοπὸ, μέσα στὶς πολλὲς τακτικὲς ποὺ ἐφαρμόζει, ξεχωριστὴ θέση κατέχει ἡ πολυσημία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *Έβραῖος*. Ἡ λέξη στὸ κείμενο τοῦ Μαυροκορδάτου παρουσιάζει ἐντυπωσιακὸ σημασιολογικὸ εὖρος, ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ μέλους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, μέχρι καὶ αὐτὴν τοῦ ἀρνησίθεου σταυρωτῆ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ νοηματικὴ αὐτὴ διακύμανση εἶναι συνεχῆς καὶ ἐμφανίζεται ἀκόμη καὶ στὴν ἴδια σελίδα τοῦ κειμένου.

Ἄν καὶ ἐντοπίζονται ἀρκετὲς λεπτὲς νοηματικὲς διαφοροποιήσεις τοῦ ὄρου, θὰ μπορούσαμε νὰ κατηγοριοποιήσουμε τὶς χρήσεις του σὲ τρεῖς. Ἀρχικὰ πρόκειται γιὰ τοὺς Έβραίους-ἐχθροὺς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, κατόπιν γιὰ τοὺς Έβραίους-λαὸ τοῦ Θεοῦ-θύματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τέλος γιὰ τοὺς σύγχρονους τοῦ Έβραίους-ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ-καὶ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων.

Γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσι, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ πλέον δυσυποστήρικτη, ἀφοῦ ἀπαιτεῖ τὴ μὲ πολλὴ προσοχὴ κατάφαση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀναζωπύρωση τῶν ἀντιεβραϊκῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, ἐπιστρατεύει ἓνα πολὺ προσεγμένο τέχνασμα. Κατηγορεῖ τὸν Διόδωρο

24. Γιὰ τὴν ἀντιπαράθεσι ἀνάμεσα στὶς δύο ἔθνο-θρησκευτικὲς ομάδες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βλ. B. Braude, "A Greek Polemic of the Renaissance against the Jews", *Association for Jewish Studies Newsletter*, 16 (1976), 12. B. Braude and B. Lewis (ἐπιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, τ. 1-2, New York and London, 1982. Μ. Εὐθυμίου, *Έβραῖοι καὶ Χριστιανοὶ στὰ τουρκοκρατούμενα νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου: οἱ δύσκολες πλευρὲς μιᾶς γόνιμης συνύπαρξις*, Ἀθήνα 1992. Ἀ. Νικολοπούλου, «Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου ἐξήγησι τοῦ *Κατὰ Ἰουδαίων* ἔργου τοῦ Μελετίου Πηγᾶ», *Παρνασσός*, 37 (1995), σσ. 308-346. Μ. Rozen, *A history of the Jewish community in Istanbul: the formative years, 1453-1566*, Leiden 2002. Β. Ποῦχγερ, «Ἡ παραστατικὴ δίκη καὶ καταδίκη τοῦ ψευδομεσσία Sabbatai Zwi κατὰ τὸ καρναβάλι τοῦ 1666 στὴ Ζάκυνθο», *Θησαυρίσματα*, 36 (2006), 309-344. Y. Ben-Naeh, *Jews in the Realm of the Sultans. Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen 2008. Μ. Rozen, *Studies in the History of Istanbul Jewry, 1453-1923: A Journey Through Civilizations*, Turnhout 2015.

τὸν Σικελιώτη²⁵ ὅτι «τὰ πλεῖστα κατεψεύσατο, τὴν δὲ παριστορίαν, ὡς καὶ Φώτιος εἶρηκεν, αἰδούμενος, ἐτέροις προσώποις προσάπτει τὴν περὶ τῶν διεψευσμένων ἀφήγησιν»²⁶, καθὼς γράφει πῶς τοὺς Ἑβραίους τοὺς ἔδιωξαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἐπειδὴ ἦσαν λεπροί²⁷. Παρ' ὅτι ὁμῶς τὸν κατηγορεῖ, παραθέτει τὸ ἀπόσπασμά του αὐτό, τὸ τόσο μειωτικὸ γιὰ τοὺς Ἑβραίους. Ἐπιτυγχάνει ἔτσι τὴ φαινομενικὴ ἀντικειμενικότητα, στὴν οὐσία ὁμῶς βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ γνωστοποιήσῃ σὲ εὐρὸν κύκλο μία ἐλάχιστη γνωστὴ ἀντιεβραϊκὴ ἀναφορά. Πρόκειται γιὰ πολὺ ἰσχυρὸ ἀντιεβραϊκὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο συνεχῶς ἀναφέρονται οἱ Ἰουδαῖοι ὡς μισάνθρωποι καὶ διαφέροντες ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους²⁸. Πέρα βέβαια ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα, ἡ ἀπόρριψη τῆς θέσης τοῦ Διοδώρου ἐπιβάλλεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς πῶς αὐτὴ ἀντιτίθεται στὴ βιβλικὴ θέση, καθὼς ἀρνεῖται τὴν οἰκειοθελῆ καὶ θαυματουργικὴ ἀποχώρηση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἐφ' ὅσον ὑποστηρίζει πῶς τὸ ἰουδαϊκὸ ἔθνος ἀπαρτίστηκε ἀπὸ τοὺς λεπροὺς ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ Αἰγύπτιοι ἔδιωξαν γιὰ νὰ μὴ μολυνθοῦν καὶ οἱ ὑπόλοιποι.

Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀναφορά του στοὺς Προφῆτες, ὁ Μαυροκορδάτος βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ κατακεραυνώσῃ τὴν ἀπιστία τῶν Ἑβραίων. Τὰ γνωστὰ παλαιοδιαθηκικὰ περιστατικά, στὰ ὁποῖα οἱ Προφῆτες προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν πίστη στὸν ἀληθινὸ Θεό, ἀλλὰ οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑβραίων καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαοῦ ἐκπίπτουν στὴν εἰδωλολατρία, ἐπανέρχονται συνεχῶς στὴν ἀφήγησή του²⁹. Ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ἄρνησης τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ

25. Βλ. L. I. Hau, A. Meeus and B. Sheridan (ἐπιμ.), *Diodoros of Sicily: Historiographical Theory and Practice in the Bibliotheca*, Leuven 2018.

26. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, νθ'.

27. Σὲ δύο ἀποσπάσματα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ Βιβλίον μ' τοῦ Διοδώρου.

28. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, νθ'-ξ'.

29. «Βαρεία γὰρ καὶ χαλεπὴ ἡ τῶν Ἑβραίων μωρία, οἵτινες τοῦ μὲν φιλανθρωποτάτου Θεοῦ τοὺς ἡδυτάτους νόμους εὐγνωμόνως οὐκ ἤνεγκαν, οὐ δὲ τὰς ἀπράκτους ἡμέρας, οὐδὲ τὰς ἑβδομαδικὰς ἀναπαύλας τετιμήκασιν, τῇ δὲ τῶν δαιμόνων τυραννίδι οἷα φόρους ἐτέλουν τοὺς ἀφορήτους, καὶ τοὺς υἱούς, καὶ τὰς θυγατέρας ἔκαιον ἐν πυρὶ. ἐνθέντοι ταῖς περὶ δαίμονας πλάναις ἐξοιστρομένοις αὐτοῖς, ὅποιον εἶδος μαγείας οὐκ ἐράδιουργεῖτο, κερ. ιδ' καὶ οἰωνισμοῖς, κληδονισμοῖς, ὀράσεις ψευδέσι, μαντείας, ἐνυπνίοις, φαρμακείαις, ἐγγαστριμυθίαις, ὅποιον γένος μαγγανείας, καὶ γοητείας οὐ διεπράχθη; πρὸς δὲ καὶ μηδέσι τῶν προφητῶν λόγοις ἀναπειθόμενοι». Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, σλβ'.

Σταύρωση του Χριστού, για την οποία την καταστροφή της Ιερουσαλήμ «ἔδωκεν τὸ θεοστυγὲς ἔθνος ἀνθ' ὧν εἰς τὸν Δεσπότην, καὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἠσέβησεν»³⁰. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, οἱ Ἑβραῖοι χαρακτηρίζονται «ἀγνώμον καὶ φιλοτάραχον ἔθνος»³¹ καθὼς καὶ «ἀλιτῆριοι»³². Ἀκόμη πρὸ ἀπαξιωτικοὶ εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ του γιὰ τοὺς ραββίνους, τὸ Ταλμούδ καὶ τὶς δοξασίες του³³, ἐνῶ φαίνεται νὰ παρακολουθοῦσε καὶ τὴν ἀναγεννησιακὴ ἑβραϊκὴ γραμματεία καὶ λογιосύνη, ἔχοντας καὶ γι' αὐτὴν τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ αὐτὴν ποὺ εἶχε γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἰσραήλ. «Φεῦ τῆς τῶν Ἑβραίων ἀναιδεΐας», σημειώνει, καθὼς προσέθεσαν ἕναν τέταρτο γιὸ στὸν Νῶε, τὸν Ἰωνιθὸ μάγο καὶ ἀστρολόγο³⁴.

Στὴν κριτικὴ του ἀπέναντι στοὺς Ἑβραίους πρέπει νὰ διακριθοῦν δύο περίοδοι, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν καὶ στὶς δύο διαφορετικὲς αἰτίες καταδίκης τους ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο. Ἡ πρώτη εἶναι αὐτὴ μέχρι καὶ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες, ποὺ οἱ Ἑβραῖοι καταδικάζονται γιὰ τὴν εἰδωλολατρία τους, καθὼς ὁ Μαυροκορδάτος πρέπει νὰ τοὺς διακρίνει ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς πρὸ Χριστοῦ, δηλαδὴ τοὺς Δικαίους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ποὺ εἶναι μὲν φυλετικὰ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ πνευματικὰ εἶναι χριστιανοί, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους καὶ γενικὰ τοὺς πρώτους χριστιανοὺς ποὺ ἐπίσης εἶχαν τὴν ἴδια καταγωγή. Ἡ δευτέρη περίοδος κριτικῆς κατὰ τῶν Ἑβραίων εἶναι ἡ νεώτερη, ποὺ ἐκεῖ καταδικάζονται τόσο ὡς χριστοκτόνοι, ὅσο καὶ ὡς οικονομικοὶ ἀνταγωνιστὲς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ μοναδικὴ ἐνδιάμεση ἀναφορὰ παρουσιάζει ἰδιαίτερη σημασία, ἐπειδὴ συνδέει τοὺς εἰδωλολάτρεις Ἑβραίους μὲ τοὺς εἰδωλολάτρεις-ἀρχαιολάτρεις Ἑλλήνες, ὡς κοινοὺς συμμάχους κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθὼς τονίζει τὴ σχέση τοῦ Ἰουλιανοῦ μὲ τοὺς Ἰουδαίους: «Ἡ πόλις τὰ Ἱεροσόλυμα ἐάλω, καὶ παντάπασι κατεστράφη ἡ πολιτεία τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἕως ἡμῶν οὐδὲ ἵχνος ἐκείνης

30. Μαυροκορδάτος, *Ιουδαϊκά*, π'.

31. Μαυροκορδάτος, *Ιουδαϊκά*, πε'.

32. Μαυροκορδάτος, *Ιουδαϊκά*, σλζ'.

33. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ιουδαϊκά*, η'-θ', ρλζ', τζ'.

34. Αὐτὰ τὰ γράφει ὁ Ἀβραάμ Ζακοῦτος, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μαυροκορδάτος. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ιουδαϊκά*, η'-θ'. Γιὰ τὸν Ζακοῦτο καὶ τὸ ἔργο του βλ. 1498, *Sefer yuhasin* (historical text for the Jewish people). Digital edition: A. Zacuto, *Sefer yuhasin*. Renaissance Hebraica, Brooklyn, NY, 1994.

ἐφάνη, οὐδέ γε μὴν εἰς τοῦπιόν φανήσεται, οὐδ' ἂν εἶπερ ὡς ἐπὶ τοῦ παραβάτου Ἰουλιανοῦ βασιλικῆς ἀδείας, καὶ χορηγίας Ἑβραῖοι πεπλουτηκότες, καὶ τοὺς ἐκ γένους ἀπανταχόθεν ξυγκεκληκότες, τῶν περὶ αὐτὴν οἰκοδομιῶν ἐφάψοιντο, ὡς ἀναγέγραπτο Θεοδωρήτῳ βιβλ. Γ' κφ. Κ'»³⁵.

Ἀντίθετα, ὅταν ἀναφέρεται στὶς διώξεις ποὺ ὑπέστησαν οἱ Μακκαβαῖοι λόγῳ τῆς πίστεως τους στὸν Θεὸ ἀπὸ τὸν εἰδωλολάτρη Ἀντίοχο, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλη τὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, παίρνει ὀλοφάνερα τὸ μέρος τῶν Ἑβραίων, καθὼς σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι πρόκειται καὶ πάλι γιὰ κατ' οὐσίαν Χριστιανούς³⁶.

Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἐποχῆς του ὅμως «τοκετισμοῖς οὖν τε καὶ χρημάτων κερματισμοῖς, καὶ μαστροπειῆς καὶ παιδοφθορίαις, καὶ φαρμακείαις, καὶ εἴ τις ἄλλος ὄχλος κακῶν ὄση μηχανή, καὶ ὄση ἀπάτη ἀνενδότης ὑπουργοῦσι καὶ συμπράττουσι». Γι' αὐτὸ καὶ «ἐξήλασαν αὐτοὺς Γάλλοι, καὶ Ἰσπανοί, καὶ Ἄγγλοι καὶ Μόσχοι» καὶ τώρα ζοῦν στὴν Ἰταλία (σὲ γκέττο), στὴν Πολωνία καὶ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ὅπου ἀπολαύουν προνομίων καὶ εἶναι οἰκονομικὰ ἰσχυροί³⁷. Ἡ τελευταία παρατήρησι ἀποκαλύπτει τὰ κίνητρα τῆς κριτικῆς του. Ὑπάρχει ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὰ δύο ἐμπορικὰ γένη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Ἑλλήνες καὶ Ἑβραῖοι, καὶ οἱ πρῶτοι πρέπει νὰ ἐπικρατήσουν ἐπὶ τῶν δευτέρων.

Αὐτὸ γίνεται ἀκόμη πιὸ σαφὲς στὸ τέλος τοῦ ἔργου του, τὸ ὁποῖο κλείνει μὲ ἀναφορὰ στὸν Σαμπαταί Σεβί, τὸν Ἑβραῖο καμπαλιστὴ ψευδομεσσία τῆς ἐποχῆς³⁸, καθὼς τὸν θεωρεῖ τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἐβραϊκῆς δολιότητος. Καὶ τὸ κρισιμότερο: τονίζει

35. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, σῆστ'.

36. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τθ'-τμζ'.

37. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τπβ'.

38. Βλ. G. Scholem, *Sabbatai Sevi. The Mystical Messiah, 1626–1676*, London 1973. M. Idel, *Messianic Mystics*, New Haven 1998, 183–211. M. Goldish, *The Sabbatean Prophets*, Cambridge 2004. D. J. Halperin, *Sabbatai Zevi: Testimonies to a Fallen Messiah*, Oxford 2007. C. Sisman, *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Donmes*, New York 2015. Στὰ ἐλληνικά, ἀλλὰ μὲ κάποιες ἀστοχίες καὶ ἐλλείψεις Γ. Κουτζακιώτης, *Ἀναμένοντας τὸ τέλος τοῦ κόσμου τὸν 17ο αἰῶνα: Ὁ ἐβραῖος μεσσίας καὶ ὁ μέγας διερμηνέας*, Ἀθήνα 2011.

τῆ συμβολῆ τοῦ τότε Μ. Βεζύρη στὴν ἐξόντωσή του³⁹. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ φανερώνει μία ἀνησυχία τοῦ Μαυροκορδάτου, ἂν ὄχι γιὰ τοὺς Ἑβραίους ἐν γένει, τοῦλάχιστον γιὰ τὸ συγκεκριμένο κίνημα μὲ τὶς μεταφυσικὲς ἰδιαιτερότητές του (καμπάλλα), οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μία νεωτερικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τελείως ἀσύμβατη μὲ τὸ παρελθόν του, τῆς ἀπομόνωσης καὶ ἀπόλυτης διάκρισης ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς, ἀλλὰ καὶ τόσο συμβατὴ μὲ τὸν θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ τῆς ἐποχῆς. Ἴσως, πίσω ἀπὸ τὴν ἀνησυχία του νὰ ὑποκρύπτεται ὁ φόβος γιὰ πιθανὸ προσηλυτισμὸ χριστιανῶν ἢ γιὰ πρόσκαιρη ἐνίσχυση τῆς ἐβραϊκῆς ἐπιρροῆς στὰ Βαλκάνια καὶ εὐρύτερα τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Τὰ Ἰουδαϊκὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου ἀποτελοῦν, πέρα ἀπὸ ἓνα πρότυπο ἱστοριογραφικὸ ἔργο γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, καὶ ἓνα πρότυπο ὡς πρὸς τὴ συγγραφικὴ ἀντιμετώπιση ἀπέναντι στοὺς Ἑβραίους. Στὴν κατοπινὴ ἐλληνικὴ γραμματεία τῆς Τουρκοκρατίας ἔτυχαν ἰδιαίτερης προσοχῆς τόσο ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἐβραϊστῆς. Ἰδίως ἀπὸ τοὺς δεύτερους φαίνεται ὅτι ἐκτιμήθηκε ἡ ἀντικειμενικότητα καὶ ἡ μετριοπάθεια μὲ τὴν ὁποία ὁ Μαυροκορδάτος ἀντιμετωπίζει τοὺς Ἑβραίους, καθὼς οἱ περισσότεροι τοῦλάχιστον υἱοθέτησαν παρόμοιες τακτικὲς ἀπέναντί τους.

SUMMARY

Judaics by Alexandros Maurocordatos;
Old Testament and the People of God

By Charalampos Minaoglou
PhD of Modern Greek History,
National and Kapodistrian University of Athens

Among the historiographical works of Alexandros Maurocordatos only *Judaics* is published, and, as a consequence, it is the most studied by the researchers. Nevertheless, apart from an analysis of its prologue, its

39. Βλ. Μαυροκορδάτος, *Ἰουδαϊκά*, τπγ'-τπδ'.

content had not yet been studied systematically. It is a history of the Jews from the Creation till the seventeenth century. Although *Judaics* is depended on the Byzantine ecclesiastical chronography, it is also connected with the profane historiography, in the way this genre was considered at the time in Europe. The author approaches the Jews in various prisms: firstly, they are God's chosen people, then the apostates from God's word, later the crucifiers of Christ and finally, the hereticals following the caballistic heresy of Sabbetai Sevi in Maurocordatos' time. Throughout his text, Maurocordatos is very careful and this is the reason that his work is not a work of striking anti-Jewish tendencies. What Maurocordatos tried to conclude with his work and the references to the Jewish people in it was that God's chosen people in the Modern Period are the Greeks, as they keep the faith and worship the true God.